

چالش‌ها و راهبردهای روابط تجاری ایران و افغانستان

محمد ذاکری نیا^۱

چکیده

ایران و افغانستان دو کشور با اشتراکات فراوان، دغدغه‌های مشترک و زمینه‌های بسیار برای همکاری هستند که دست کم از یک قرن گذشته با یکدیگر روابط نزدیکی دارند. به‌رغم تشابهات زبانی و فرهنگی، به‌واسطه ژئوپلیتیک ناپایدار افغانستان، تاریخچه سیاسی نیم‌قرن گذشته این کشور با تلاطم‌های متعددی روبه‌رو بوده که نتیجه آن، تفاوت عظیم در سطح زندگی مردم در دو سوی مرز است. ناامنی، فقدان ثبات سیاسی و نرخ بالای بیکاری در افغانستان سبب مشکلات امنیتی و حتی تهدیدات جمعیتی برای همسایگان خود به‌ویژه ایران شده است. این در حالی است که با اتخاذ سیاست‌های هوشمندانه در سطح کلان تصمیم‌گیری می‌توان با توسعه هدفمند زیرساختی در جغرافیای افغانستان نه تنها وضعیت اقتصادی فقیرترین کشور دنیا را بهبود بخشید، بلکه از هزینه‌های امنیتی و سیاسی تداوم وضعیت کنونی برای کشور کاست. با این هدف در این نگارش تلاش شد تا با نگاهی جامع، مجموعه مسائل و دغدغه‌های دو کشور در زمینه‌های مختلف به‌خصوص تجارت دوجانبه شناسایی و احصا شود. از جمله مهم‌ترین چالش‌های روابط دو کشور می‌توان به فقدان ثبات سیاسی و امنیت متزلزل افغانستان، لجستیک ضعیف و حجم بالای قاچاق مرزی اشاره کرد که مسیر تعاملات اقتصادی دو کشور را با مشکلاتی همراه کرده است. برای فائق آمدن بر این چالش‌ها، ضمن استفاده از دیپلماسی اقتصادی فعال منطقه‌ای و جهانی لازم است تا نسبت به ایجاد رویه‌های واحد گمرکی، تعمیق همکاری‌های مرزی، استفاده از مدل‌های جدید در تسویه تجاری و گره زدن منافع دو کشور برای پیشبرد اهداف اقتصادی اقدام شود. مشخص است که پنجره فرصت‌های طلایی در عرصه اقتصاد بین‌الملل برای همیشه باز نمی‌ماند و بی‌عملی در این زمین بازی چیزی جز حسرت فرصت‌های از دست‌رفته در پی ندارد.

واژگان کلیدی: دیپلماسی اقتصادی، تجارت ایران و افغانستان، توسعه روابط اقتصادی، دیپلماسی آب، بازارچه‌های مرزی.

مقدمه

قدرت چندوجهی در سطح منطقه و جهان ساخته است.

با اکتشاف نفت در ایران و عدم برنامه‌ریزی درست برای چگونگی مدیریت آن در مسیر توسعه در یک قرن گذشته، اقتصاد کشور وابستگی انکارناپذیری به درآمدهای ارزی حاصل از خام‌فروشی منابع طبیعی به‌خصوص نفت یافت؛ عاملی که به سایه‌ای سنگین بر

ایران کشوری پهناور در غرب آسیاست که به گواه تاریخ، میزبان یکی از تمدن‌های اولیه بشری با پشتوانه چند هزارساله است. ظرفیت‌ها و مزیت‌های مختلف ایران در عرصه‌های گوناگون مانند نیروی انسانی توانمند، منابع طبیعی ارزشمند، موقعیت ژئوپلیتیکی خاص و دسترسی‌های ممتاز جغرافیایی، از این کشور

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، اقتصاد بین‌الملل، دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

با همسایگان است. در این میان، جایگاه افغانستان به علت نزدیکی زبانی، فرهنگی و نیز ظرفیت‌های بالقوه بالا و دغدغه‌های مشترک، جایگاه ویژه‌ای است. وجود اقتصادهای مکمل، امکان دسترسی به دریا از راه ایران و مشکلات ایجادشده به واسطه تحریم‌های بین‌المللی، رونق تجارت دوجانبه را برای هر دو کشور ایران و افغانستان تبدیل به ایده بردبرد کرده است.

با عنایت به این مقدمه کوتاه، در پژوهش حاضر ضمن دو بخش ابتدا به بیان چالش‌های موجود در روابط تجاری ایران و افغانستان و سپس تبیین راهبردهای مقتضی برای تسهیل تجارت دوجانبه پرداخته می‌شود. به بیان دیگر، رسالت این گزارش شناسایی چالش‌های موجود و پیشنهاد راهبردهای عملیاتی برای حل معضلات در روابط تجاری دو کشور است؛ موضوعی که در صورت تحقق تأثیرات شگرفی در رفاه اجتماعی دو کشور و تعاملات بین‌المللی دارد.

۱- چالش‌های تجارت ایران و افغانستان

افغانستان کشوری به مساحت ۶۵۲۸۶۰ کیلومتر مربع و دارای ۹۵۰ کیلومتر مرز مشترک در شرق ایران است. به لحاظ تشابهات فرهنگی، زبانی، تاریخی و دینی کمتر کشورهایی را می‌توان یافت که مانند ایران و افغانستان به یکدیگر نزدیک باشند. با وجود این، به سبب بیش از نیم‌قرن جنگ‌های داخلی و خارجی در افغانستان، شرایط زندگی و شاخص‌های کلان اقتصادی آن بسیار ضعیف‌تر از ایران است. همین عامل سبب سیل مهاجران قانونی و غیرقانونی از افغانستان به دیگر نقاط جهان به‌ویژه ایران شده است.

بسیاری از ظرفیت‌های بالقوه رشد اقتصادی و توسعه تبدیل شد.

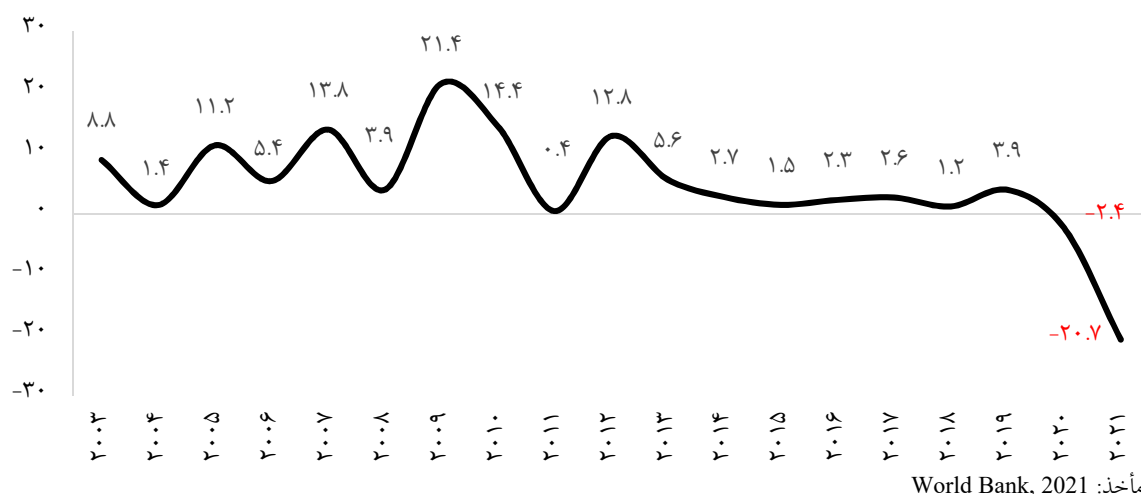
تحریم‌های اقتصادی علیه کشور موضوع تازه‌ای نیست و سابقه آن به نخستین روزهای وقوع انقلاب اسلامی ایران بازمی‌گردد، اما رفته‌رفته با تکمیل پازل تحریمی، هوشمندی و افزایش مستمر فشارها، آثار خود را به صورت مشکلات اقتصادی عمده از جمله تورم بالا، تضعیف ارز و دسترسی محدود به فناوری و سرمایه نشان داد. این پیامدها، سیاست‌مداران و تصمیم‌گیران را بر آن داشت که به دنبال کاهش اتکا به نفت در راستای کاهش تکانه‌های حاصل از تحریم‌های اقتصادی باشند و در این مسیر با توجه به دیگر ظرفیت‌های موجود، در پی متنوع‌سازی درآمدها و توسعه همه‌جانبه ملی گام بردارند. به‌رغم اتکای کشور به نفت و گاز، ایران دارای اقتصاد متنوعی است. توجه به ظرفیت‌های موجود، فعال کردن پیشران‌های اقتصاد کشور و تکیه بر مزیت‌ها نسبت به کشورهای منطقه و جهان، ضمن رهایی همیشگی از اقتصاد تک‌محصولی و وابستگی به نفت، می‌تواند تحریم‌های اقتصادی را بی‌اثر کرده و حتی هزینه‌های تحریم را به تحریم‌کنندگان بازگرداند. چرخش ریل اقتصادی کشور از اقتصاد توزیعی به اقتصاد تولیدی، تعریف موقعیت ایران در مسیر کریدورهای جهانی و شاهراه تبادلات بین‌المللی، استفاده از امکانات حاضر برای حضور مؤثر و هدفمند در بازار کشورهای هدف و راه‌های جدید و نوآورانه تسویه تجارت بین‌الملل، کشور را در دستیابی به این اهداف کمک می‌کند.

یکی از مسیرهای قطعی پیش رو برای ایجاد سلسله تغییرات بنیادین در فضای اقتصاد ملی، توجه به تجارت

صندوق بین‌المللی پول، نوسانی و پرافت‌وخیز است. همین سبب شده است تا با خروج آمریکا از افغانستان و قطع کمک‌های بین‌المللی، نرخ رشد اقتصادی این کشور به زیر صفر برسد.

اقتصاد افغانستان سنتی و ساده است و بخش زیادی از نیاز خود را از طریق واردات تأمین می‌کند. نرخ رشد اقتصادی این کشور به سبب وابستگی به عوامل بیرونی مانند کمک‌های مالی جهانی و وام‌های

نمودار ۱- نرخ رشد اقتصادی افغانستان (واحد درصد)

موضوع، بازنگری در موقعیت‌ها، شناخت چالش‌ها و تبیین راهبردهای مقتضی است. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی تجارت دوجانبه ایران و افغانستان پرداخته می‌شود که در صورت حل و فصل آن‌ها می‌توان به ارقام صادراتی حتی بیشتر از اوج تجارت دو کشور در سال 1397 معادل 2/9 میلیارد دلار دست یافت (گمرک جمهوری اسلامی ایران، 1401).

- بی‌ثباتی سیاسی¹: با خروج نیروهای ائتلاف جهانی به رهبری آمریکا از افغانستان در آگوست سال 2021 (مرداد سال 1400) و فتح کابل توسط طالبان، حکومت جمهوری اسلامی افغانستان سقوط کرد و طالبان تسلط خود را نخستین بار از زمان تشکیل در سال 1996، بر تمام جغرافیای افغانستان تثبیت کرد. به‌رغم پیگیری مسائل

با وجود این حجم از مشکلات اقتصادی، در سالیان گذشته همواره ایران مقصد نخست واردات برای افغانستان بوده است. به موازات خروج نیروهای ائتلاف جهانی به رهبری آمریکا از افغانستان، با کاهش و سپس قطع کمک‌های بین‌المللی و اعمال تحریم‌های آمریکا بر منابع ارزی این کشور به بهانه تسلط طالبان، محدودیت‌های ارزی طرف افغانستانی سبب کاهش سطح واردات از ایران و جهان شده است. برای همین، رتبه افغانستان از چهارمین مقصد صادراتی ایران در سال 1397، به ششمین مقصد صادراتی در سال 1401 تنزل یافت.

همان‌طور که مشخص شد، افغانستان یکی از مقاصد اصلی صادرات ایران است که لازمه حفظ و تداوم این

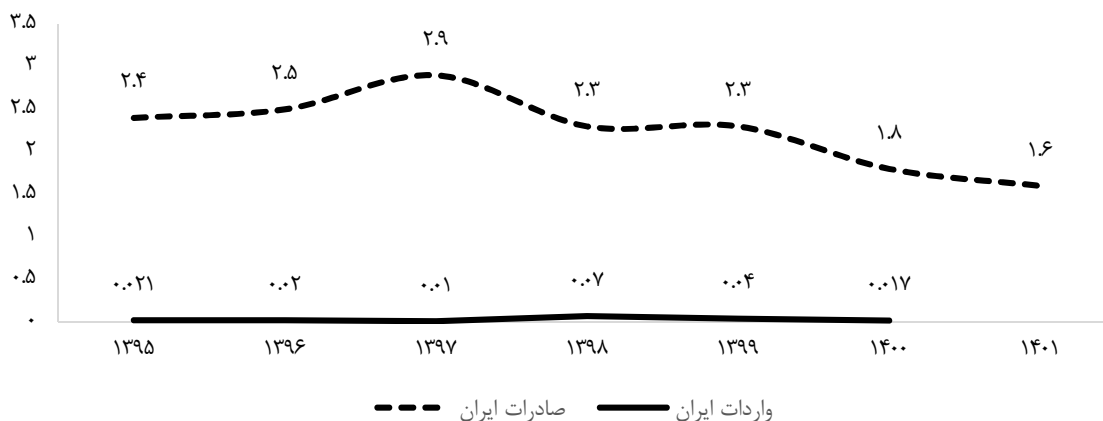
1. Political Instability

مستقیم صرف هزینه‌های عمومی دولت می‌شد. به عقیده کارشناسان، به لطف این کمک‌های مالی بود که سرانه تولید ناخالص داخلی افغانستان از ۹۰۰ دلار در سال ۲۰۰۲، به ۲۱۰۰۰ دلار در سال ۲۰۲۰ رسید. در این شرایط و با قطع این جریان مالی بین‌المللی، زندگی مردم این کشور بسیار سخت‌تر از گذشته شد (Batmanghlidj, 2021). در این شرایط، اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه گروه طالبان و افغانستان که منجر به بلوکه شدن بیش از ۹ میلیارد دارایی‌های خارجی این کشور و نیز ممنوعیت همکاری شرکت‌های خارجی در طرح‌های توسعه‌ای و استحصال منابع طبیعی افغانستان شد، زندگی مردم را با مخاطرات جدی روبه‌رو کرد (Essar, Ashworth & Nemat, 2022). بازتاب این اقدامات در کاهش سطح واردات افغانستان از کشورهای جهان به‌خصوص ایران منعکس شده است. در نمودار شماره ۲، میزان صادرات ایران به افغانستان و واردات ایران از این کشور در سال‌های ۱۴۰۱-۱۳۹۵ نشان داده شده است.

اقتصادی و حتی برگزاری نشست‌های سیاسی توسط کشورهای مختلف با مقامات طالبان، تاکنون هیچ کشوری حاکمیت طالبان بر افغانستان را به رسمیت نشناخته است (The Diplomat, 2020). حاکمیت طالبان بر جغرافیای افغانستان که نه حاکمیت قانونی و پذیرفته‌شده، بلکه واقعیت میدانی و به اصطلاح دوافکتوست، شرایط را برای انعقاد قراردادهای بلندمدت و افق زمانی چندساله با افغانستان بسیار پیچیده و دشوار می‌کند؛ زیرا گرفتن تضامین قانونی برای لازم‌الاجرا بودن مفاد قرارداد منعقدشده با گروه طالبان در زمان برکناری این گروه عملاً امکان‌پذیر نیست.

- **تحریم‌های اقتصادی و محدودیت منابع ارزی افغانستان:** با خروج آمریکا از افغانستان، کمک‌های بین‌المللی که بعضاً بدون عوض و تنها برای ادامه حیات سیاسی حکومت وابسته به غرب در افغانستان ارائه می‌شد نیز قطع شد. رقم این کمک‌ها چیزی حدود یک‌سوم ارزش اسمی اقتصاد افغانستان بود که ۷۵ درصد آن به‌طور

نمودار ۲- میزان تجارت ایران و افغانستان در سال‌های ۱۴۰۱-۱۳۹۵ (برحسب میلیارد ریال)

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۱/۰۷/۱۲.

1. Economic Sanctions and Restrictions on Afghanistan's Foreign Exchange Resources

طالبان به جز چین با دیگر همسایگان، درگیری و تنش مرزی داشته‌اند. از مجموع ۲۶ درگیری، سهم ایران و پاکستان هر کدام ۱۱ بار بوده که در بعضی موارد منجر به از دست دادن نیروهای مرزی و شهادت سربازان شده است (تحولات جهان اسلام، ۱۴۰۲). شاخه مرکزی طالبان پس از هر درگیری از تکرار نشدن این گونه اتفاقات سخن می‌گوید، اما آن‌طور که مشخص است، نه تنها شاخه مرکزی تسلط کاملی بر فرماندهان محلی ندارد، بلکه از این حربه به‌عنوان اهرمی برای به دست آوردن خواسته‌هایش استفاده می‌کند. فارغ از ریشه این تنش‌های مرزی، هر درگیری به بسته شدن مرز از چند ساعت تا چند روز می‌انجامد که سبب ازدحام در گمرکات، افزایش هزینه‌ها و حتی از بین رفتن محصولات و کالاهای صادراتی می‌شود.

– برخورد سلیقه‌ای طرف افغانستانی در مرز و عودت کالاهای ایرانی^۱: با تسلط طالبان بر افغانستان در ابتدای کار دست‌کم به مدت سه ماه سطح فعالیت تجاری میان دو کشور بسیار کم شد و به حالت نیمه‌تعطیل درآمد. پس از بازگشایی بازارچه‌های مرزی از جمله دوغارون و میلک نیز سطح تجارت تا مدت‌ها به میزان سابق نرسید. کارشکنی‌های فرماندهان محلی طالبان و برخورد سلیقه‌ای در هر مرز سبب مشکلات عمده برای کالاهای ایران شده است. حتی در مواردی با دلایلی مانند نداشتن کیفیت مدنظر طرف افغانستانی، منجر به عودت کالاها از مرز ایران شده است.

– ناامنی‌های مرزی و تعطیلی بازارچه‌های مرزی^۲: از زمان تسلط نیروهای طالبان بر افغانستان و تحویل پست‌های مرزی این کشور با ۶ کشور همسایه، نیروهای

شکل ۱- اینفوگرافی درگیری‌های مرزی طالبان با همسایگان افغانستان

1. The Tasteful treatment of The Afghan Side at The Border and The Return of Iranian Goods
2. Border Insecurity and The Closure of Border Markets

و دارد که ثمره آن از بین رفتن بخش عظیمی از ظرفیت‌های کشاورزی، دام‌پروری و حتی گردشگری دریاچه هامون است^۲. در کنار معضلات دیپلماسی آب، تغییر شرایط اقلیمی با کاهش بارندگی در این منطقه و بروز سامانه‌های بارشی مانند مونسون (بارندگی شدید در بازه زمانی کوتاه) و نیز عدم مدیریت و هدایت روان‌آب‌ها و استفاده از سدهای بتنی در بستر این رودخانه‌ها از جمله علل تشدید خشک‌سالی در منطقه سیستان است.

- **ضعف زیرساختی**^۳: گذرگاه‌های مرزی ایران و افغانستان مانند دیگر گمرکات کشور فاقد فناوری‌های به‌روز نظارتی به‌اندازه کافی است؛ موضوعی که زمان بررسی و ترخیص کالا از گمرکات را افزایش می‌دهد و سبب افزایش هزینه‌های تجاری می‌شود. همچنین، در گمرکات ایران و همسایه شرقی، خدمات گمرکی مانند انبارداری و آزمون و ارزیابی کیفی محصول از کمترین استانداردها برخوردار است. این موضوع فرایند تجارت را طولانی و همراه با مخاطرات پیش‌بینی نشده می‌کند. افزون‌بر موارد فنی، تراحمات سازمانی و تداخل وظایف دستگاه‌های مختلف در نقاط مرزی، بر کندی فرایند پذیرش و ترخیص کالاها می‌افزاید و هزینه‌های اضافی

- **دیپلماسی آب و خشک‌سالی سیستان**^۱: مسئله حقایق هیرمند و بحران خشک‌سالی سیستان به زمان قاجار و پس از بذل و بخشش هرات ذیل معاهده پاریس بازمی‌گردد. نخستین قرارداد صلح میان دو کشور را ژنرال گولد اسمیت انگلیسی در سال ۱۲۵۰ منعقد کرد که مربوط به تقسیمات مرزی بود و طرفین را از احداث مسیرهای انحرافی که حقایق دیگری را کاهش دهد، منع می‌کرد (رحمانیان و براقی، ۱۳۸۹) و به‌رغم توافق، عدم اجرای مفاد آن تا سال ۱۳۱۸ ادامه داشت. در این سال، توافق موقتی صورت گرفت که حقایق پایین‌دست سد کمال‌خان میان طرفین به‌صورت مساوی تقسیم شود و طرفین از ایجاد مسیرهای انحرافی خودداری کنند که این مورد نیز عملی نشد. در سال ۱۳۲۸ با حکمیت آمریکا، حقایق ایران در هر ثانیه ۲۲ مترمکعب تعیین شد که مورد پذیرش ایران نبود. سرانجام در سال ۱۳۵۱ ذیل قرارداد سال ۱۳۲۸، حقایق ایران در سال آبی نرمال ۲۶ مترمکعب در هر ثانیه معادل ۸۲۰ مترمکعب تعیین شد (اطاعت و ورزش، ۱۳۹۱). با اینکه این اندازه نیز هرگز نیاز آبی سیستان را تأمین نمی‌کرد، اما همچنان خلف وعده در عمل به این قرارداد نیز وجود داشته

1. Water Diplomacy and Drought in Sistan

۲. احداث سدها و کانال‌ها روی رود هیرمند بعد از دهه ۱۳۲۰ توسط آمریکا و خیانت آن‌ها به ایران و جانب‌داری از طرف افغانستانی در صدور رأی نهایی کمیسیون بی‌طرف در سال ۱۳۵۱ با هدف جلوگیری از نفوذ شوروی و حفظ این کشور در بلوک غرب، موضع ایران در قبال مسئله تقسیم آب هیرمند را به‌شدت تضعیف کرد؛ البته باید توجه داشت که ۹۵ درصد از مسیر رودخانه هیرمند در افغانستان قرار دارد و حیات در ولایت‌های جنوب و جنوب‌غربی این کشور تا حد زیادی وابسته به آب این رودخانه است. برای همین به‌طور پیوسته در صد سال گذشته، طرف افغانستانی با افزایش مصرف آب هیرمند از طریق ساخت سدهای مخزنی و انحرافی روی هیرمند و جدا کردن کانال‌های متعدد از آن، میزان آب جاری به سمت ایران (سیستان) را کاهش داده است. این موضوع به‌ویژه در مواقع خشک‌سالی در بخش بالادست رودخانه، کم‌آبی سیستان را تشدید کرده و باعث کوچک‌تر شدن مساحت هامون، کاهش وسعت زمین‌های کشاورزی سیستان و درنهایت مهاجرت تعداد زیادی از جمعیت این منطقه شده است (حافظ‌نیا، مجتهدزاده و علی‌زاده، ۱۳۸۵).

3. Infrastructural Weakness

۲- راهبردهای تسهیل تجارت ایران و افغانستان

مطابق بررسی‌های کارشناسی و استفاده از اصول و چهارچوب‌های دانش تجارت بین‌الملل، برای چالش‌های تشریح‌شده در این بخش راهبردهای زیر پیشنهاد می‌شوند.

- **برقراری ارتباط محدود:** در شرایط کنونی چشم‌انداز روشنی از آینده سیاسی افغانستان وجود ندارد، اما بنا بر واقعیت‌های میدانی، در حال حاضر هیچ گروهی در جغرافیای این کشور توان مقابله و رویارویی با طالبان را ندارد. در این شرایط لازم است بدون به رسمیت شناختن این گروه، مذاکرات غیررسمی برای تسهیل تجارت میان دو کشور در افق کوتاه‌مدت انجام شود؛ زیرا در حال حاضر به علت نیاز طرف افغانستانی، افزون‌بر تجارت و کسب درآمد می‌توان امتیازات متعددی از جمله تضمین امنیت مرزی، عمل به تعهدات در قبال حقا به یا حسن رفتار با شیعیان افغانستان توسط طالبان را مطالبه کرد. به طبع، این گفت‌وگوها در سطوح گوناگون و توسط افراد مختلفی انجام خواهد شد که در لایه عملیاتی می‌توان از ظرفیت رایزن بازرگانی نیز استفاده کرد.

- **استفاده از ایده‌های نوآورانه در تسویه تجارت:** در شرایطی که به واسطه تحریم‌های اقتصادی آمریکا، افغانستان با محدودیت شدید منابع ارزی روبه‌روست و ایران نیز قادر به استفاده از سازوکارهای رایج در تجارت بین‌الملل نیست، هر دو کشور می‌توانند از روش‌های نوآورانه و جایگزین در تجارت دوجانبه

تحویل می‌کند. از جمله پرتکرارترین این تزاخمت می‌توان به هم‌پوشانی قلمرو سازمان‌های مناطق آزاد، گمرک، وزارت راه و شهرسازی و وزارت کشور در بازارچه‌های مرزی و پایانه‌های گمرکی اشاره کرد.

- **ضعف مسیرهای تجاری و لجستیک^۱:** با اینکه خط مرزی ایران و افغانستان فاقد ناهمواری‌های دشوار و اغلب به صورت دشت‌های صاف و مسطح است، فاقد مسیرهای تجاری مناسب اعم از ریلی و جاده‌ای است. افزون‌بر مسیر، دو کشور در تعداد و بازده کشنده‌ها نیز با مشکلات عدیده روبه‌رو هستند؛ موضوعی که انتقال کالا از ایران به افغانستان را با کندی، مشکل و هزینه‌های زیاد مواجه می‌کند.

- **قاچاق^۲:** به علت شرایط محیطی مناسب که در مورد پیش به آن اشاره شد، سطح درآمد پایین مرزنشینان، سود هنگفت قاچاق اقلامی از جمله سوخت، کالاهای مشمول یارانه دولتی و مواد مخدر، موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای گمرکات و پیچیدگی فرایندهای گمرکی برای تجارت کالا، اقدام به قاچاق در امتداد مرزهای شرقی کشور دور از ذهن نیست. این اتفاق افزون‌بر بر هم زدن امنیت مناطق مرزی و ناتوانی دولت از کسب درآمد گمرکی سبب اختلال در نظام اقتصادی دو کشور می‌شود و آمارهای منعکس‌شده را با تورش شدید مواجه می‌کند؛ موضوعی که عملاً امکان سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری درست را از دولتمردان می‌گیرد.

1. Weakness of Trade and Logistics Routes
2. Smuggling

در کمتر از دو سال با همه همسایگان درگیری مرزی ایجاد کرده و سبب تحمیل خسارات جانی و مالی شده، لازم است در مواجهه با این گروه از هرگونه مدارا دست‌کم در حوزه اقتصادی خودداری شود. باید به طرف افغانستانی ثابت شود که هزینه‌های نامنی مرزی و درگیری میان دو کشور در نهایت با انسداد گمرکات و بازارچه‌های مرزی به‌طور فزاینده‌ای به این کشور بازمی‌گردد و ادامه حیات سیاسی این گروه در جغرافیای افغانستان را با تهدید مواجه می‌کند. بدیهی است امکان استفاده از حق مشروع دفاع ایران در مقابله با هر درگیری مرزی و نابودی تهدیدات تا عمق چندکیلومتری مرز مشترک محفوظ است.

- **برق رایگان در ازای آب:** همان‌طور که تشریح شد، موضوع حقایق سیستان مسئله‌ای تاریخی است و حتی در سال‌های حضور آمریکا در این کشور، برای بسیاری از ساکنان افغانستان به مسئله‌ای حیثیتی تبدیل شده است. برای حل این مشکل، تلاش از مسیر دیپلماتیک برای انجام دادن تعهدات طرفین مطابق مفاد قرارداد منعقدشده واجب و ضروری است. به موازات این راه نیز می‌توان دوباره از نیازهای افغانستان بهره برد. به این صورت که افغانستان نیاز شدیدی به برق وارداتی دارد و بخش زیادی از منابع خود را صرف این مورد می‌کند. در صورتی که با مذاکرات طرفین قرارداد شود که جاری شدن حقایق ایران از مجرای خود بدون مشکل تداوم یابد، ایران نیز می‌تواند متعهد به ساخت توربین‌های برقی در مسیر جریان این آب شود تا به این ترتیب، برطرف

استفاده کنند. به‌طور مشخص، در تسویه مالی، استفاده از ارزهای محلی (ریال ایران) به‌عنوان مبنای تجارت دوجانبه و ایجاد نظام پرداخت بر پایه تهاثر کالا توصیه می‌شود. این مهم می‌تواند در قالب اتاق تسویه و به پشتوانه حواله کارگران افغانستانی در ایران^۱، اخذ حق برداشت از معادن مختلف افغانستان و تهیه اقلام تحریمی ایران توسط تجار افغانستانی در جهان به‌عنوان پیشنهاد عملیاتی برای جایگزینی تسویه دلاری در تبادلات تجاری دو کشور مورد استفاده قرار گیرد.

- **تدوین چهارچوب قانونی یکسان و مشخص در گمرکات افغانستان:** برای حل این مشکل لازم است تا طرف افغانستانی با تهیه و تدوین چهارچوب قانونی خود برای اقلام وارداتی و ابلاغ آن به ایران، از تکرار مشکلاتی مانند عودت کالاها از مرز جلوگیری کند. این مورد می‌تواند با مطالبه ایران از طرف افغانستانی صورت پذیرد. بدیهی است که این چهارچوب می‌تواند در فواصل زمانی مشخص و از پیش تعیین شده به‌روز شود. پس از اجرای این کار و مشاهده تخطی توسط فرماندهان محلی طالبان، تویخ آن‌ها توسط شاخه مرکزی و جبران خسارت ایران توسط طرف افغانستانی لازم و ضروری است. در صورت مشاهده موارد غیر می‌توان صادرات اقلامی مانند سوخت، کالاهای اساسی و موارد عودت داده‌شده از مرز را تا مدت معینی ممنوع کرد.

- **استفاده از نیازهای افغانستان به‌عنوان اهرمی برای تثبیت شرایط مرزی:** از آنجاکه طالبان در عرصه بین‌الملل خود را بازیگری ریسک‌پذیر معرفی کرده که

- **افزایش نظارت‌ها و ایجاد مسیرهای جایگزین قاچاق:** ایران و افغانستان می‌توانند با به اشتراک‌گذاری اطلاعات، افزایش نظارت‌ها بر خطوط مرزی و سرکوب فعالیت‌های غیرقانونی، تلاش‌های هماهنگی برای مقابله با قاچاق فرامرزی داشته باشند. ایجاد پایانه‌های صادرات محلی سوخت و امکان تجارت قانونی کالاهای اساسی در بازارچه‌های مرزی ایران از جمله راهکارهایی است که می‌تواند افراد محلی را به‌جای پذیرش خطر قاچاق به عرضه قانونی محصولات تشویق کند. به‌طورکلی، سیاست‌های تجاری دو کشور باید به‌گونه‌ای باشد که با ساده‌سازی رویه‌های گمرکی و کاهش تعرفه‌ها دست‌کم برای مردم محلی، تجارت فرامرزی مرزنشینان را آسان و آن‌ها را به رویه‌های قانونی ترغیب کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

مطابق آنچه گفته شد، تجارت ایران و افغانستان ضرورتی دوجانبه و پیمانی برد-برد است، اما با چالش‌های متعددی روبه‌روست که ناشی از ترکیب عواملی مانند بی‌ثباتی سیاسی، محدودیت‌های زیرساختی و تحریم‌های بین‌المللی است. این چالش‌ها، اکوسیستم تجاری دو کشور را با مشکلات بسیاری مواجه کرده و حتی در پاره‌ای از موارد مانع از جریان روان کالا و خدمات میان مرزهای دو کشور همسایه شده است. این شرایط در حالی است که ارتقای تجارت دوجانبه و غلبه بر این چالش‌ها برای هر دو کشور ایران و افغانستان فرصت‌های کم‌مانندی

شدن بخشی از نیاز برق افغانستان به تداوم جریان آب به سمت مرزهای ایران گره بخورد. هزینه ساخت این توربین‌ها و راه‌اندازی آن با طرف ایرانی است، اما می‌توان ذیل قرارداد برای تعمیر و نگهداری توربین‌ها نیز درآمد ارزی شناسایی کرد و طرف افغانستانی را متعهد به پرداخت هزینه‌ها کرد.

- **توسعه زیرساخت‌های مرزی:** در حال حاضر شش گذرگاه مرزی میان ایران و افغانستان وجود دارد که تقریباً همه فاقد زیرساخت‌های لازم برای تسهیل تجارت طرفین هستند. یکی از زمینه‌های جدی همکاری میان ایران و افغانستان، تلاش برای بهبود زیرساخت‌ها در امتداد مرز، گسترش بازارچه‌های مرزی و خدمات گمرکی و نیز نوسازی رویه‌های بازرسی و تجهیزات مورد نیاز گمرکی است. ایران و افغانستان می‌توانند طی مذاکراتی، ایجاد پست گمرکی مشترک با نظارت طرفین را به‌عنوان راهی برای تسهیل تجارت میان دو کشور بررسی کنند.

- **توسعه مسیرهای تجاری:** ایران و افغانستان می‌توانند برای بهبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل میان دو کشور بر پایه دانش ایرانی و منابع معدنی افغانستان اقدام به سرمایه‌گذاری مشترک کنند. این مورد می‌تواند شامل ساخت جاده‌های ترانزیتی جدید در دو کشور، توسعه خطوط ریلی و نوسازی خدمات حمل بار هوایی باشد. در صورت افزایش بازده بخش لجستیک در تجارت ایران و افغانستان، ضمن کاهش زمان تجارت و هزینه‌های تجار، امنیت مرزی دو کشور نیز تقویت می‌شود؛ اتفاقی که در میان‌مدت با افزایش اتصال، رونق پایدار تجارت دو کشور را تضمین می‌کند.

ایرانی است. ایران به‌عنوان کشوری با اقتصاد قوی و موقعیت راهبردی در منطقه، می‌تواند با سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌های اقتصادی افغانستان، استفاده از قراردادهای دوجانبه و کاوش در مسیرهای تسویه تجاری نوین، بر موانع تجارت با افغانستان فائق آید. این رویه نه تنها سبب تعمیق روابط تجاری دوجانبه می‌شود، بلکه به توسعه اقتصادی هر دو کشور نیز کمک می‌کند. نکته کلیدی در این مسیر، اولویت‌بندی و اجرای این راهبردها برای استفاده کامل از ظرفیت موجود در تجارت ایران و افغانستان است. اهم نکات این پژوهش به صورت اجمالی در قالب جدول شماره ۱ ارائه می‌شود.

ایجاد می‌کند؛ چه ایران که از تجارت با افغانستان به‌عنوان یکی از مفرهای دور زدن تحریم‌ها استفاده می‌کند و چه افغانستان که به‌طور سنتی نیازمند طیف وسیعی از کالا و خدمات همسایه غربی خود است (نیازی که در شرایط بحرانی پس از تسلط طالبان افزایش نیز یافته است). لازمه این موضوع پذیرش طالبان در افغانستان به‌عنوان واقعیت موجود و برقراری روابط اقتصادی بدون به رسمیت شناختن سیاسی این گروه است.

پرداختن به چالش‌های پیش روی تجارت ایران و افغانستان و کاربست عملی راهبردهای مقتضی، نیازمند رویکردی جامع از سوی سیاست‌گذاران

جدول ۱- چالش‌ها و راهبردهای روابط تجاری ایران و افغانستان

چالش‌ها	راهبردها	نهاد متولی
بی‌ثباتی سیاسی افغانستان	برقراری ارتباط محدود	شورای عالی امنیت ملی
تحریم‌های اقتصادی و محدودیت منابع ارزی افغانستان	استفاده از ایده‌های نوآورانه در تسویه تجارت	وزارت صمت و بانک مرکزی
برخورد سلیقه‌ای طرف افغانستانی در مرز و عودت کالاهای ایرانی	تدوین چهارچوب قانونی یکسان و مشخص در گمرکات افغانستان	گمرک و وزارت امور خارجه
نامنی‌های مرزی و تعطیلی بازارچه‌های مرزی	استفاده از نیازهای افغانستان به‌عنوان اهرمی برای تثبیت شرایط مرزی	شورای عالی امنیت ملی
دیپلماسی آب و خشک‌سالی سیستان	برق رایگان در ازای آب	شورای عالی امنیت ملی
ضعف زیرساختی	توسعه زیرساخت‌های مرزی	وزارت صمت، وزارت امور اقتصادی و دارایی و وزارت راه و شهرسازی
ضعف مسیرهای تجاری و لجستیک	توسعه مسیرهای تجاری	وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزارت امور خارجه و وزارت راه و شهرسازی
قاچاق	افزایش نظارت‌ها و ایجاد مسیرهای جایگزین قاچاق	وزارت اطلاعات، وزارت امور اقتصادی و دارایی و فراجا

مأخذ: یافته‌های پژوهش

منابع

74. *Opportunities at Hand?* ", *Global Health* 18, <https://doi.org/10.1186/s12992-022-00868-8>
- The Diplomat., (2020). *Challenges and Opportunities of Iran-Afghanistan Trade Relationship: An Overview*" (<https://thediplomat.com/tag/afghanistan-iran-relations/>).
- The World Bank., (2021). *GDP Growth (Annual %) – Afghanistan*" Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AF>
- اطاعت، جواد؛ و ورزش، اسماعیل (۱۳۹۱). هیدروپلیتیک هیرمند؛ دلایل، آثار و پیامدها، پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی). ۴۴ (۸۰)، ۲۱۲-۱۹۳.
- تحولات جهان اسلام (۱۴۰۲). اینفوگرافیک؛ درگیری مرزی طالبان با همسایگان افغانستان. قابل مشاهده در: <https://iswnews.com/?p=95600>
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ مجتهدزاده، پیروز؛ و علی‌زاده، جعفر (۱۳۸۵). هیدروپلیتیک هیرمند و تأثیر آن بر روابط سیاسی ایران و افغانستان. *مدرس علوم انسانی*. ۲۲(۴۵)، ۵۸-۳۱
- رحمانیان، داریوش؛ و براقی، فضل‌الله (۱۳۸۹). جایگاه مسئله آب هیرمند در مناسبات ایران و افغانستان در دوره رضاشاه. *تاریخ ایران* ۶(۶۴-۶۵)، ۷۰-۳۸.
- گمرک جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۱/۰۷/۱۲). *آمارهای سالیانه*. قابل مشاهده در: yun.ir/6hhpr7
- Batmanghlidj, E., (2021). *The Capture of Kabul: What the Taliban Takeover Will Mean for Iran's Economy*", European Council on Foreign Relations, e CFR.
- Essar. M.Y, Ashworth. H, & Nemat. A, (2022). *Addressing the Humanitarian Crisis in Afghanistan Through \$10 Billion Afghani Assets: What Are the Challenges and*